

Az első felvidéki nyomdák

NYOMDÁSZATTÖRTÉNETI TÖREDÉKEK

Szerkeszti: Gécs Béla

Bártfa–Lőcse első nyomdái

A 16. században Habsburg-Magyarországon csak két felvidéki városban tudott nyomda állandósulni: Nagyszombaton és Bártfán. 1578-ban állította fel az első tipográfiát Guttgesel Dávid, aki 1599-ig tartó nyomdászkodása idején szépszámú latin, magyar és német nyelvű munkát nyomtatott. Nyomatványaihoz tiszta metszésű antikva, fraktúr és görög típusokat használt. A nyomda működési engedélyét többször is bevonták, de Guttgeselnek mindig sikerült a határozatot visszavonatni. Ebben közrejátszott, hogy 1582 óta városi szenátor volt, és a pozsonyi országgyűlésben is képviselte Bártfát. Guttgesel Dávid 1599-ben halt meg.

1598-ban Klösz Jakab vette át a nyomdát. A kitűnő szakavatottságú tipográfus nagyrebecsült, tekintélyes polgára a városnak, egy ideig Bártfa bírói tisztségét is viselte. 1614–1622 között Schultz Dániellel közös tipográfiát működtettek Lőcsén is. Bártfai nyomdájának impresszumai még 1657-ből is fennmaradtak. A nyomda magyar gyártmányú papírost használt a nyomtatáshoz, amelyet Spillenberger Sámuel orvos állított elő 1613 óta. Klösz halála után néhány évig a nyomda nem dolgozott, azután a Klösz nyomda Bártfa város tulajdonába ment át. 1710-ben Sambuch György vezetésével ez a műhely nyomtatta II. Rákóczi Ferenc kis



A Guttgesel-nyomda kolofonja

kuruc újságját, a Mercurius Veridicus ex Hungariát, az Igazmondó Mercuriust.

Lőcse város könyvnyomató ősé Klösz Jakab bártfai nyomdász volt. 1614-ben állított sajtóján mindössze néhány nyomatványt készített ebben a városban. Hamarosan visszavitte tipográfiáját Bártfára. Három esztendővel később Schultz Dániel alapította az első állandó nyomdát Lőcsén. 1823 körül nyomdáját átvitte Kassára.

1829-ben Brewer Lőrinc indított tipográfiát Lőcsén. Személye megalapítója volt a Brewerék nyomdadinasztiájának, amely egy évszázadnál tovább művelte nagy műgonddal, lelkiismeretességgel a tipográfiát. A Brewer-nyomda a maga idejében a legjobban

felszerelt műhelyek közé számított. Szép római betűkkel dolgozott, és 1641-től görög betűkkel is nyomtatott.



A Brewer-nyomda képe

Brewer Lőrinc negyven esztendőig vezette a nyomdát. Hosszú munkálkodása állandóan fokozódó nyomtatási és kiadási tevékenységgel telt el. A vallásos és tudományos könyvek kiadása mellett egész sereg históriás ének és széphistória került ki sajtójából. Ő volt kiadója az ország-szerte népszerűvé lett lőcsei kalendáriumnak, melyben a naptári részen kívül rövid krónikát, apróbb történeteket s jóvendöléseket is közölt, mely utóbbinak egyike-másika idővel közmondásos lett. Kiadta Comenius, Szenczi Molnár Albert néhány munkáját és más szerzők könyveit. Brewer Lőrinc 1664 táján halt meg. Utóda fia Sámuel és testvére János, kiváló tipográfusok, szinte Európa-hírvé tették a lőcsei nyomdát. Az ő idejükben nyomtatódtak Comenius Ámos: Orbis pictus négy nyelvű illusztrált műve, Szenczi Molnár Albert Zsoltáros könyvének új kiadása és sok más értékes

könyv. A Brewer-nyomdában készült egy ideig a Rákóczi-szabadságharc igazmondó kis kuruc újságja is.

Az 1690-es években betegeskedő Brewer Sámueltól Endtner Márton vette át a nyomdát. 1699-ben Brewer Sámuel halála után felesége Zsófia neve szerepel a löcsei impresszumokon. Az özvegy hat esztendő után átadta a nyomdát gyermekeinek, kik Brewer Sámuel örökösei címen dolgoztak benne, továbbra is ügyelve a löcsei tipográfia hírnevére. 1747-ben egy tűzvész jelentékeny pusztítást végzett a nyomdán. Ami megmaradt belőle, azt apródonként eladták. S ezzel vége szakadt a legszebb felvidéki nyomda működésének, amely százados fennállása idején kilencszáznegyvenhét nyomtatványával gazdagította irodalmunkat, köztük háromszázharminchat magyar, százharminchat német, négyszáztizennégy latin és hatvanegy tót nyelvű munkával.

A MAINZ-VÁROSI „FUST-SCHÖFFER-ÁGYÚ” SORSA

Szegény Gutenberg Jánost hamarosan elfeledték kortársai, még szülővárosában, Mainzban is. Mikor a könyvnyomtatás föltalálása után száz esztendőre arról volt szó, hogy valami méltó emlékekkel ünnepeljék meg a nagy esemény századik évfordulóját: ágyút öntöttek, s azt Fust–Schöfffer-ágyúnak keresztelték el; Gutenbergről akkor már semmit sem tudtak. Az ágyún rajta volt az 1552-es évszám, továbbá a mainzi városi címerből a kerék meg a választófejedelmi kalap, valamint Fustnak és Schöfffernek a mellképe. Bodmann történetíró századokkal később azt írta ez ágyúról, hogy „még kitűnő állapotban van, s a kidolgozása olyan



A Brewer-nyomdában nyomtatott kis kuruc újság

szép, hogy korunk legnagyobb művészei sem csinálhatták volna különbet”. 1807 márciusában az ágyú kétezer egyéb ágyúval és mozsárral egyetemben a franciák hadiszákmányaképpen Mainzban volt kiállítva, s Bodmann ekkor plakettet készített róla. Mikor a francia tüzérségi felügyelő ezt a plakettet meglátta, rögtön figyelmessé tette rá a város polgármesterét, s egyszersmind figyelmeztette őt, hogy Napóleon császár illő kérésre valószínűleg visszaadná az ágyút – mint ereklyét – Mainz városának. Úgy is lett. 1810-ben már Mainz város tulajdonában volt az ágyú, s a franciák kivonulásakor, 1814 áprilisában közjegyzői okmányba foglalták a dolgot. A harmincas esztendőig nagy becsben tartották az ágyút, de azután nyomtalanul eltűnt. Az 1900-as esztendő nagy Gutenberg-ünnepé idején is váltig keresték, de nem tudtak ráakadni. 1908-ban egy öreg mainzi polgár vette kezébe a dolgot, s kutatta az ágyút mindenfelé. Kérdést intézett egyebek közt a berlini arzenálhoz is, ahonnan azt a választ kapta, hogy a Fust–Schöfffer-ágyú ott ugyan

nincs meg, de valószínű, hogy Szentpétervárra vagy Konstantinápolyba került, ahol egyéb dicsőség híján hadi ócskaságokat gyűjtenek. Az ágyú sorsa máig ismeretlen.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÜNNEPI ÜLÉSE NYOMDÁSZATUNK NÉGYSZÁZ ÉVES JUBILEUMÁN

A magyar nyomdászat közelgő négyszázadik születésnapja tiszteletére 1873. május 25-én ünnepi megemlékezést tartott a Magyar Tudományos Akadémia 33. nagygyűlésén.

Az emlékbeszédet Toldy Ferenc akadémikus mondta. A szónok beszédében megemlékezett az első magyarországi nyomda létesítésének négyszázadik évfordulójáról. Egy idézet beszédéből: „Egy valóban ritka ünnepélyről kell megemlékeznünk, egy olyan ünnepről, mely örökké feledhetetlen fog maradni előttünk, s mi, kik a testvériesülés magasztos eszméjének hódolunk, mint művelt államnak népe, fényes tanújelét szolgáltatunk ezúttal annak, hogy e nagyszerű történeti mozzanatot a legnagyobb érdekek kísértük.”

Az ünnepségen részt vett több vidéki nyomdászváros küldöttsége, és Bécsből, Brünnből is érkeztek küldöttségek. Az évforduló alkalmából könyvkiállítást rendeztek a Nemzeti Múzeumban. A nyomdászat előtti korszakból bemutatták a bécsi Császári Udvari Könyvtárban, az Akadémián és más helyen őrzött kódexeket. A nagy szakértelemmel összeállított kiállításon csaknem valamennyi jeles officinák munkái szerepeltek. Többek között a Hess András nyomtatta első magyar könyv, a Chronica Hun-

garorum, Sylvester János munkái, az első magyar nyelvű, Magyarországon készült könyv a sárvári nyomdából, a brassói nyomdász Honter János, továbbá Hoffgreff Györgynek, Heltai Gáspárnak, Huszár Gálnak és Tótfalusi Kis Miklósnak a munkái. A korabeli könyvkészítést az akkori díszmunkákkal szemléltették.

KÖNYVNYOMTATÁST MEGTANULT FEJEDELMEK

Mainz város könyvtárosa száz éve cikket írt a nyomdászatról, és abban harminc olyan fejedelmi személyt sorolt fel, akik kedvetelésből megtanulták Gutenberg mesterségét. A sort Radziwill Miklós birodalmi herceg nyitja meg, aki 1515–1565 kö-



A fiatal II. József a lakosztályában berendezett nyomdában

zött élt, s tanult ügyes nyomdász volt, utána III. Bogiszláv pomerániai herceg (1544–1606), majd Báthory István (1522–1586) erdélyi fejedelem, a későbbi lengyel király következik a nagyúri könyvnyomtatók névsorában. A szász-weimari I. Frigyes Vilmos (1562–1602) Torgauban nagy-szerű officinát állított, s betűit ezüstből öntötte. XVI. Lajos már tízesztendőskorában megtanul-

ta a betűszedést. Rajta kívül a francia uralkodóházaknak még öt tagja volt, aki a nyomdászattal foglalkozott, természetesen csak a maga mulatságára.

Kalapos királyunk, II. József tipográfiai műkedvelését Mária Terézia királynő úgy segítette, hogy ezüstbetűkkel felszerelt kis nyomdát rendeztetett be József fia lakosztályában. A betűszedésre Trattner János Tamás oktatta őt 1755-től kezdve, a nyomtatást pedig Trattner nyomtatófaktorától, a szintén jó nevű Trassher János Györgytől tanulta.

FEJEDELM NYOMDAALAPÍTÓK

Az erdélyi és magyarországi református fejedelmek, a Bethlenek, Rákócziak teljes erejükkel azon voltak, hogy a tipográfiát az ország minden részében terjesz-
szék, és annak áldásos hatásaképp a néppel a reformáció tisztultabb tanait megismertessék. Bethlen Gábor, Erdély fejedelme 1620-ban saját költségén alapít Gyulafehérvárott nyomdát, hogy a közművelődést elősegítse. Maga hívja föl az erdélyi nemességet, értelmiséget, hogy a tipográfiát minden alkalommal pártolják. Ez a gyulafehérvári nyomda a kor követelményeihez képest nagy volt. Első tipográfusai Válaszuti András, Meszleni Márton, majd pedig Lingniczei Effmurt Jakab voltak.

Bethlen Gábor a második fejedelmi nyomdát Sárospatakon alapította. E nyomtatóműhelyt a németek 1704-ben a debreceni nyomdával együtt elpusztították. Ezt a sárospataki nyomdát I. Rákóczi György felesége, Lorántffy Zsuzsanna a saját pénzén rendeztette be 1650-ben, harminc évvel a Bethlen-féle gyulafehérvári nyomda alapítása után.

A nyomda a református főiskola épületében volt elhelyezve 1671-ig, amikor Sárospatakra jezsuiták vonultak be, és a főiskolát szétverték, a tanárokat és a könyvnyomtatókat elkergették.



Bethlen Gábor politikai röpirata

A huszonegy év alatt két tipográfusa volt a sárospataki nyomdának. Az első Renius György, aki őnagyságok (mármint fejedelmi pár) tipográfusának nevezte magát. Éppúgy utóda Rozsnyai János is, aki a jezsuiták vandalizmusa után előbb Kolozsvárra ment, majd pedig Debrecenbe került a városi nyomda művezetőjéül. Itt is halt meg 1682-ben.

NAPÓLEON TÁBORI NYOMDÁJA MOSZKVÁBAN

1902-ben a moszkvai világiállításon érdekes nyomdatörténeti ereklyét mutattak be. Azt a tábori nyomdát, amelyet I. Napóleon minden hadjárata alkalmával magával vitt. A nyomdaszerelvény fő része egy nagy mahagóni szekrény, amelyet igen egyszerű és kényelmes módon széjjel lehetett szedni. Amikor az orosz hadjárat után a menekülő francia csapatok elhagyták Oroszor-

szágot, a nyomdát nem hozták vissza magukkal. A háborús idők végleges lezajlása után Moszkva városa elárvereztette a nyomdát, amely egy vologdai nagy nyomdatulajdonosé lett.

HUSZONÖT BOT ÉS BESOROZÁS EGY SAJTÓHIBÁÉRT

Több mint száz éve történt, hogy Lisznai Kálmán verset írt a Pesti Naplóba, mely a török háborúról szólt, s a versszak ismétlődő sora ez volt: „Harcot a törököknek, harcot a tanárnak!” E vers szedője, egy Incze nevű rég porladó szaktársunk, érteve a szerző gondolatát, s másrészt viszont a revizort akarván megijeszteni, így szedte ki a refrént: „Harcot az oroszoknak, harcot Ausztriának!” Lehúzva a kolumnát, bevitte Petenezsár revizornak. A tréfának szomorú vége lett. A revizor átnézte a hibát, Incze meg elfelejtette visszaigazítani a sort. A lapot szokás szerint kinyomtatás előtt felküldték a sajtóügyi rendőrséghez, s a cenzor kissé pityókos állapotban lévén nem nézte meg a refrént, a vers a kérdéses sorral jelent meg. Észrevette azonban másnap Récsi Emil szerkesztő, s halálsápadtan rohant a rendőrséghez, önként jelentve föl a szörnyű dolgot, hogy fejről ezzel elhárítsa a nagyobb csapást. Pedig nem sokat ért vele. Le kellett mondania a szerkesztőségről. A halálra rémített Inczére pedig hamarosan ráverték huszonöt botot, s aztán irgalmatlanul besorozták tíz évre katonának.

ARANY JÁNOS, MINT SZEDŐ-NYOMÓ

Arany János is éppen úgy, mint Petőfi, mindenáron a színpadon akart magának hírt és dicsőséget szerezni: ő is beállt vándorszí-

nésznek. Arany János volt a társulat színlapírója, és még nyomdásznak is kellett lennie, ha színlapokat megírni ment. Nagy-Károlyban csak nagy keresgélés után akadt a nyomdász házára. Az udvarra lépve egy fehér ruhás öregembert talált, aki fát vagdalt. Arany cselédnek gondolja, megkérdi hát tőle, hol találja meg a nyomda tulajdonosát.



Arany János
(Barabás Miklós festménye)

Az öregember baltával a kezében azt feleli, ő volna a nyomdatulajdonos. Arany elmondja, hogy színi cédulát akarna nyomtatni. Az öreg nagy ímmel-ámmal dűnynyög, mondván, nem tudja lesz-e elég betűje a nyomtatáshoz. Azzal elindultak egy kamraforma helyiségbe, s ott nagy keresgélés után sok fiókból szedtek össze annyi betűt, amennyi kellett. Azután Arany segített a nyomás mesterének a festéket is elkészíteni, s egyesült erővel szedték és nyomtatták a színi cédulákat.

1836-ot írtak akkor, amikor ez történt, és 1897-et írtak akkor, amikor Gyöngyösi László Arany János ifjúsága című munkáját az Egi Nyomda Rt. kinyomtatta. Szegény Arany! Ha meglátná ezt

a munkát, bizony visszamenne Nagy-Károlyba a hatvanegy év előtti mesterhez, és azzal nyomtatná újra a Gyöngyösi által írt életrajzot, azzal a régi préssel és szedett-vedett betűkkel, mert talán még akkor is mutatósabb lenne az – írta a Grafikai Szemle 1898-ban.

A LEGELSŐ DIVATKÉPEK

A braunschweigi hercegi könyvtárban őrzik a legrégebb divatképeket; legalább a németek azt hiszik, hogy ezek az első jelmezek, melyek fennmaradtak. Schwarz Máté augsburgi kereskedő, ki a híres Fugger-ház egyik tisztje volt, 1520-ban könyvbe állította össze azokat a képeket, melyekben magát lefestette, összesen negyvenkét különféle öltözetben. Egyszersmind le is írta a szöveteket, amiből ruhái készültek. A példát aztán az előkelő családok közül sokan utánozták.

Franciaországban azonban előbb voltak divatképek. A 15. századból maradt feljegyzés szerint Ferenc király kedvese, ki Versailles-ban lakott, rajzok útján érintkezett párizsi beteges szabójával, aki a hosszú utat nem tudta vállalni. Ferenc udvarában sok művész élt, s nemegyszer ezeknek kellett a hatalmas aszszony leírása szerint lerajzolni, hogy milyen öltözetet kíván a kegyencnő.

A 18. században különösen a franciák és hollandok az ünnepeken feltűnést keltett öltözeteket lerajzolták, majd sokszorosították, hogy mások is lássák, miként lehet ünnepélyekre öltözködni.

A szabók és ruhakereskedők azonban csak a 19. század végén kezdtek divatképeket közölni Párizsban.